

ALS JE BEGRIJPT WAT IK BEDOEL

De PISA-begripsprocessen als onderwijs- en toetsmethode

*Handreiking voor het ontwerpen van lessen en toetsen leesvaardigheid,
ontworpen t.b.v. de slotconferentie van het project **Na PISA de lente***

Leonie Goutier

Jacqueline Kool

december 2022

Niveaubepaling en inzicht in de leesvaardigheid van een leerling is een eerste stap naar een goede begeleiding voor leerlingen op het gebied van leesvaardigheid. Om een beter beeld te krijgen van het leesniveau van leerlingen is het belangrijk om docenten meer zicht te geven op de manier van lesontwerp en toetsing van leesvaardigheid. Deze handreiking geeft docenten inzicht in de leesprocessen en de manier waarop deze leesprocessen kunnen worden geoefend en getoetst. De PISA-onderzoeken dienen hierbij als basis, omdat deze gegevens vaak terugkomen als het gaat om de teruglopende leesvaardigheid van Nederlandse middelbare scholieren.

De begripsprocessen van PISA

De PISA-onderzoeken vinden plaats onder auspiciën van de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling; Engelse afkorting: OECD). PISA definieert leesvaardigheid als volgt: “Leesvaardigheid is het **begrijpen** van, **gebruiken** van, **evalueren van**, **reflecteren op** en **omgaan met** teksten om je doelen te bereiken, je kennis en potentieel te verruimen en deel te nemen aan de maatschappij.” (Gubbels e.a., 2019)

Voor succesvol lezen, of het nu gaat om het lezen van een enkele tekst of om het lezen en integreren van informatie over meerdere teksten, dient een individu een verscheidenheid aan processen te laten zien. In het *2018 Reading Literacy framework* worden verschillende cognitieve processen gedefinieerd met een uiteenlopende moeilijkheidsgraad. Elk cognitief proces kent enkele subprocessen (OECD, 2019). Hierna worden de drie cognitieve processen en hun subcategorieën beschreven die ten grondslag liggen aan de PISA-toetsen.

Het eerste cognitieve proces bij succesvol lezen is **informatie opzoeken**. Dit proces kan verder worden onderverdeeld in de volgende subprocessen:

- *Toegang krijgen tot en het ophalen van informatie binnen een tekst* (het scannen van de tekst om bepaalde informatie te verkrijgen die bestaat uit enkele woorden, frasen of numerieke waarden);
- *Zoeken naar en selecteren van relevante tekst* (het zoeken naar informatie, waarbij gezocht moet worden in verschillende teksten om de meest relevante tekst te selecteren gezien de eisen van de taak).

Een toets zoals PISA bevat ongeveer 25% aan vragen die **informatie opzoeken** betreffen (Gubbels e.a., 2019).

Het tweede cognitieve proces is **begrijpen**. Dit proces kan verder worden onderverdeeld in de volgende subprocessen:

- *Kunnen herleiden van de letterlijke betekenis van een tekst* (begrijpen van de letterlijke betekenis van zinnen of korte passages, bijvoorbeeld door het verbinden van een direct citaat of nauwe parafrasering van informatie in een vraag met informatie in een passage);
- *Verbanden leggen tussen zinnen en alinea's* (verder gaan dan de letterlijke betekenis van informatie door informatie te integreren over zinnen of zelfs een hele passage heen. Taken die vereisen dat de leerling een hoofdgedachte formuleert of een samenvatting of titel voor een passage bedenkt, zijn hier voorbeelden van);
- *Verbanden leggen tussen verschillende teksten over hetzelfde onderwerp* (het integreren van passages uit twee of meer teksten).

Een toets zoals PISA bevat ongeveer 45% aan vragen die **begrijpen** van informatie betreffen (Gubbels e.a., 2019).

Het derde cognitieve proces is **evalueren en reflecteren**. Dit proces kan verder worden onderverdeeld in de volgende subprocessen:

- *Beoordelen kwaliteit en geloofwaardigheid* (evalueren of de informatie in een tekst valide, actueel, accuraat, onbevooroordeeld, betrouwbaar etc. is. Lezers moeten de bron van informatie kunnen identificeren en overdenken, evenals de inhoud en vorm van de tekst of, in andere woorden: hoe de auteur zijn informatie presenteert);
- *Reflecteren op inhoud en vorm* (evalueren van de vorm van het schrijven om te bepalen hoe de auteur zijn doel en/of visie uitdraagt. Deze items vereisen vaak dat de leerling reflecteert op zijn eigen ervaring en kennis om verschillende perspectieven of visies te vergelijken, te contrasteren of er hypothesen over op te stellen);
- *Detecteren van en omgaan met conflicterende informatie* (bepalen of meerdere teksten met elkaar overeenstemmen of elkaar tegenspreken en wanneer ze elkaar tegenspreken, beslissen hoe om te gaan met dat conflict. Een vraag zou bijvoorbeeld kunnen zijn om leerlingen na te laten gaan of twee auteurs het eens zijn met elkaar over een standpunt of om na te gaan welk standpunt de afzonderlijke auteurs aanhangen. Ook kan van leerlingen gevraagd worden om de geloofwaardigheid van de bronnen te bepalen en te demonstreren dat ze de beweringen van de meer betrouwbare bron verkiezen boven de beweringen van de minder betrouwbare bron).

Een toets zoals PISA bevat ongeveer 30% aan vragen die **evalueren en reflecteren** betreffen (Gubbels e.a. 2019). Nederlandse leerlingen hebben relatief veel moeite met dit proces (Gubbels e.a., 2019; Gubbels, 2020)

PISA toetst behalve de drie begripsprocessen ook het niveau van de leerlingen en hanteert daarbij zes niveaus. 15-jarigen moeten minimaal niveau 2 beheersen om in onderwijs en maatschappij goed genoeg te kunnen functioneren (Gubbels e.a., 2019). Dit is ruwweg vergelijkbaar met niveau 2F uit het in Nederland gehanteerde Referentiekader Taal.

Handreiking les- en toetspraktijk leesvaardigheid

In de toets

1. Als startpunt voor leesvaardigheidsonderwijs is het aan te bevelen om een duidelijk, onafhankelijk beeld van het leesvaardigheidsniveau te hebben van alle leerlingen.
2. Een indeling in begripsprocessen die belangrijk zijn bij leesvaardigheid, kan aanknopingspunten bieden om toetsen en lessen leesvaardigheid in te richten. Deze cognitieve processen zijn *informatie opzoeken, begrijpen en evalueren en reflecteren* (OECD, 2019).
3. Bij het PISA-onderzoek is de verdeling van vragen als volgt: informatie opzoeken: 25%, begrijpen: 45% en evalueren en reflecteren: 30% (Gubbels e.a., 2019).
4. De OECD heeft enkele teksten gepubliceerd die als voorbeeld kunnen dienen voor hoe in PISA deze begripsprocessen worden getoetst (OECD, z.d.). Bestudeer deze voorbeelden en de annotaties om inspiratie op te doen.
5. Wees niet bang om te vragen naar de mening van de leerlingen. Met een goede onderbouwing geeft dit waardevolle informatie over het niveau waarop een leerling kan evalueren en reflecteren. Afhankelijk van de onderbouwing en mate waarin daarbij informatie uit de tekst correct wordt ingezet, krijgt een leerling zijn punten.
6. Het is belangrijk om na te gaan of leerlingen die een vraag fout beantwoorden het antwoord niet weten, of onvolledig of onduidelijk zijn in de beantwoording. Dit vereist inzicht in de (vereiste) formulering van de antwoorden. Leerlingen hebben, vooral bij de vragen van een hoger niveau, moeite om een antwoord te formuleren op eenzelfde niveau. Ze komen vaker tot een algemene conclusie die niet direct antwoord geeft op de vraag. De fout kan enerzijds liggen in het niet aansluiten op de vraag, maar kan anderzijds ook te maken hebben met een te algemeen begrip van de tekst, het onvoldoende doorgronden van detailinformatie of het te oppervlakkig lezen van de tekst. In de nabespreking is dit een belangrijk onderdeel.
7. Een analyse van de antwoorden van de leerlingen per begripsproces is aan te bevelen. Dit geeft de docent handvatten voor differentiatie in de les. Door daarnaast na te gaan waarom leerlingen bepaalde antwoorden hebben gegeven, kan een nog beter inzicht in de begripsprocessen van leerlingen verkregen worden.

In de les

8. Zie de resultaten van een toets als het startpunt van wat je in de lessen wil gaan doen. Een toets is dus niet meer alleen het sluitstuk van het leren, maar vooral het begin ervan.
9. Tijdens leeslessen is het belangrijk om aandacht te besteden aan het analyseren van vragen en het formuleren van passende antwoorden. Dit helpt ook om meervoudige vragen (waarbij een leerling eerst informatie moet opzoeken in de tekst voordat hij de uiteindelijke vraag kan beantwoorden) beter behapbaar te maken voor leerlingen.
10. Leerlingen hebben moeite met het evalueren van en reflecteren op teksten, vooral bij het detecteren van en omgaan met conflicterende informatie. Ook het leggen van verbanden tussen verschillende teksten is lastig (Gubbels e.a., 2019). Gezien de huidige ontwikkelingen op het gebied van betrouwbaarheid van informatie en de eisen die digitaal lezen stelt aan leerlingen, is het belangrijk om hier al vroeg aandacht voor te hebben. Ook in de bovenbouw is dit nog lastig voor veel leerlingen. Des te belangrijker om het te integreren in de doorlopende leerlijn (van Nederlands, maar ook van andere vakken). Vul zo nodig de vragen bij de teksten uit je methode aan met extra vragen vanuit de begripsprocessen.
11. Leerlingen betrekken informatie veelal op hun persoonlijke situatie. Het is belangrijk dat docenten al vanaf de brugklas aandacht besteden aan een objectieve benadering van bronnen en het belang van onderbouwing.
12. Leerlingen vinden het lastig om conflicterende informatie op waarde te schatten. Daarom is het belangrijk om in leesvaardigheidslessen verschillende teksten aan te bieden rondom één thema. Zoek naar aanvullend materiaal bij de teksten van je methode, het liefst met conflicterende informatie en bespreek dit met je leerlingen.
13. Oefen goed met het onderbouwen van vragen waarbij naar de mening van de leerling wordt gevraagd. Leer leerlingen om de tekst daarbij op de juiste manier in te zetten.

Evalueren en reflecteren laten terugkomen in lessen en toetsen

Zoals hiervoor bij punt 7 staat beschreven, is het belangrijk dat *evalueren en reflecteren* al vanaf de brugklas een onderdeel vormt van de lessen (bij Nederlands, maar ook bij alle andere vakken).

De subprocessen van *evalueren en reflecteren* hierna kunnen daarvoor aanknopingspunten bieden. Aan docenten kan bijvoorbeeld gevraagd worden om te verantwoorden welke subprocessen terugkomen in het curriculum en op welke manier. Docenten Nederlands kunnen deze subprocessen aan bod laten komen in hun toetsen. In de lessen is het belangrijk dat evalueren en reflecteren niet alleen bij leesvaardigheid terugkomt, maar ook bij de andere taalvaardigheden.

<i>Beoordelen kwaliteit en geloofwaardigheid</i>	Evaluëren of de informatie in een tekst valide, actueel, accuraat, onbevooroordeeld, betrouwbaar etc. is. Lezers moeten de bron van informatie kunnen identificeren en overdenken, evenals de inhoud en vorm van de tekst of, in andere woorden: hoe de auteur zijn informatie presenteert.
<i>Reflecteren op inhoud en vorm</i>	Evaluëren van de vorm van het schrijven om te bepalen hoe de auteur zijn doel en/of visie uitdraagt. Deze items vereisen vaak dat de leerling reflecteert op zijn eigen ervaring en kennis om verschillende perspectieven of visies te vergelijken, te contrasteren of er hypothesen over op te stellen.
<i>Detecteren van en omgaan met conflicterende informatie</i>	Bepalen of meerdere teksten met elkaar overeenstemmen of elkaar tegenspreken en wanneer ze elkaar tegenspreken, beslissen hoe om te gaan met dat conflict. Een vraag zou bijvoorbeeld kunnen zijn om leerlingen na te laten gaan of twee auteurs het eens zijn met elkaar over een standpunt of om na te gaan welk standpunt de afzonderlijke auteurs aanhangen. Ook kan van leerlingen gevraagd worden om de geloofwaardigheid van de bronnen te bepalen en hen te laten demonstreren dat ze de beweringen van de meer betrouwbare bron verkiezen boven de beweringen van de minder betrouwbare bron.

Geraadpleegde bronnen

Gubbels, J. (2020). Moeite met evalueren en reflecteren: wat betekent dat? *Didactiek Nederlands*. Te raadplegen via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/12/moeite-met-evalueren-en-reflecteren-wat-betekent-dat/>

Gubbels, J., van Langen, A.M.L., Maassen, N.A.M., & Meelissen, M.R.M. (2019). Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht. Enschede: Universiteit Twente. Te raadplegen via https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/160130971/Resultaten_PISA_2018_in_vogelvlucht.pdf

OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework (2019). Te raadplegen via <https://www.oecd.org/education/pisa-2018-assessment-and-analytical-framework-b25efab8-en.htm>

OECD. PISA, 2018 Reading test questions - other languages (z.d.). Te raadplegen via <https://www.oecd.org/pisa/test/other-languages/pisa2018testquestions-otherlanguages.htm>

OECD. PISA 2018 Released Field Trial New Reading Items (2019). Te raadplegen via <https://www.oecd.org/pisa/test/PISA-2018-Released-New-REA-Items.pdf>

Meer weten?

Over cognitieve processen bij lezen:

- Helder, A., Van den Broek, P., Van Moort, M., Van den Bosch, L., De Bruïne, A. Begrijpend lezen. *Didactiek Nederlands – Handboek*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/08/begrijpend-lezen-deel-1/>
- Helder, A., Van den Broek, P., Van Moort, M., Van den Bosch, L., De Bruïne, A. Cognitieve processen bij begrijpend lezen. *Didactiek Nederlands – Handboek*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/08/cognitieve-processen-bij-begrijpend-lezen-deel->
- Helder, A., Van den Broek, P., Van Moort, M., Van den Bosch, L., De Bruïne, A. Drie factoren die cognitieve processen tijdens begrijpend lezen beïnvloeden. *Didactiek Nederlands – Handboek*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2020/08/drie-factoren-die-cognitieve-processen-tijdens-begrijpend-lezen-beïnvloeden-deel-3/>

Over digitale geletterdheid:

- Clemens, J. (2021). Digitale geletterdheid (deel 1): een uitdaging voor het (taal)onderwijs. *Didactiek Nederlands – Handboek*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2021/01/digitale-geletterdheid-deel-1-eeen-uitdaging-voor-het-taalonderwijs/>
- Clemens, J. (2022). Digitale geletterdheid: Strategisch lezen en Zoekvaardigheden online (deel 2). In WODN Werkgroep Onderzoek Didactiek Nederlands (Ed.), *Handboek Didactiek Nederlands. Levende Talen*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2022/01/digitale-geletterdheid-deel-2a-onlinelezen-en-het-onderwijs-nederlands/>
- Clemens, J. (2022). Digitale geletterdheid: Strategisch lezen en Zoekvaardigheden online (deel 3). In WODN Werkgroep Onderzoek Didactiek Nederlands (Ed.), *Handboek Didactiek Nederlands. Levende Talen*. Via <https://didactieknederlands.nl/handboek/2022/07/digitale-geletterdheid-kritisch-lezen-het-beoordelen-van-onlineinformatie/>